

יסודות עירובי חצרות

שיעור שמיני

ביטול רשות

מקורות

- א. משנה סט: גמרא עא. מהמילים "דתנן מאימת" עד "שפיר דמי"
ב. רבנו יהונתן על הרי"ף ז. ד"ה וכן, כא: ד"ה וב"ה; רמב"ן פסחים ד: ד"ה ענין ביטול
ג. גמרא סו. מהמילים "דאמר שמואל" עד "אין מבטלין"; סו: מהמילים "גופא אמר שמואל" עד "צריכא"
ד. ריטב"א סו: ד"ה אין; ערוך השולחן שפא, י
ה. תוספות רבנו פרץ סח: ד"ה רב אשי

רבנו יהונתן על הרי"ף ז. ד"ה וכן

וכן שמעתי ממנו אנשי חצר וכו'. כלומר ששכח ולא עירב עם בעל הבית חברו או שהיו שם רבים וכולם עירבו חוץ ממנו ואם ביטל את רשות חצרו להם שאומר כל רשותי קנויה לכם או מבוטלת לכם תכף נקנה להם חלק שיש לו בחצר גם ביתו.

שם כא: ד"ה וב"ה

וב"ה סברי משתחשך. דלא ילפי' בטול מעירוב דהתם הוי ביה מעשה ומשום הכי אסור לעשותו תחלה בשבת אבל בטול דאמירה בעלמא הוא מה לי מבעוד יום מה לי משחשכה ובהא לא אמרינן [דף ע ב] כיון שנאסר למקצת שבת אסור לכל השבת דהכי תניא בברייתא חוץ מן המבטל רשות.

ריטב"א סו: ד"ה אין

אין מבטלין מחצר לחצר. פירוש דס"ל דלא תקון רבנן ביטול אלא בחצר דשכיחי בה דיורין דאקילו רבנן התם משום דהוי עיקר תשמישיהו התם ולהיות להם הרוחה לצורך תשמישי שבת, ואין הלכה כשמואל בשתייהן אלא כר' יוחנן דפליג עליה.

ערוך השולחן שפא, י

אין ביטול מועיל אלא במקום שהיה עירוב מועיל מבעוד יום אבל במקום שמבעוד יום לא היו יכולין לערב לא יוכלו אח"כ לבטל בשבת כגון שני בתים בשני צדי רה"ר ובאו כותים והקיפום מחיצה בשבת ומחיצה שנעשית בשבת שמה מחיצה כמ"ש לעיל סי' שס"ב ומ"מ אין אחד יכול לבטל הרשות לחבירו כיון שלא היו יכולים לערב ביניהם בע"ש שלא נתקן הביטול אלא כתקון לעירוב וכשאין עיקר העירוב לא שייך לתקנו בביטול ומ"מ יורש מבטל רשות שאם לא עירב מורישו מערב שבת ומת בשבת והיורש בא לדור שם בשבת שאוסר עליהם כמ"ש בסי' שע"א יכול לבטל רשותו ולא נאמר הא לא היה יכול לערב מערב שבת דאינו כן דיורש כרעא דאבוה הוא ואביו הא היה ביכולתו לערב ולכן גם הוא יכול לבטל.

תוספות רבנו פרץ סח: ד"ה רב אשי

אומר ר"ת דאין ביטול רשות מבית לבית, משום דחלוקת תשמישיהו זו מזו ובעל הבית זה מסולק לגמרי מבית חברו, ואפילו לר' יוחנן דאמר יש ביטול רשות מחצר לחצר, מכל מקום מבית לבית חלוקה תשמישיהו טפי.

בשיעורים הקודמים עסקנו בדיני העירוב והשיתוף, הרחבנו בנוגע לגדר פעולתם ובטיב היחס ביניהם. בשיעור היום נעסוק בדין ביטול רשות. כאשר אחד מבני החצר שכח ולא נתן את חלקו בעירוב, העירוב מאבד את משמעותו והחצר נותרת אסורה בטלטול. במידה ומי ששכח לתת את עירובו יבטל את רשותו, ניתן יהיה לסמוך על העירוב שנעשה ולטלטל מהבית לחצר. פרטי דין הביטול רבים, והם שזורים לאורך הפרק השישי, בשיעור היום ננסה בעיקר לבאר את גדרו של ביטול הרשות ומשמעותו.

הדיון המפורש ביותר בנוגע לגדר דין ביטול רשות נמצא בדברי הגמרא העוסקת בביאור מחלוקת בית שמאי ובית הלל במשנה:

מאימתי נותנין¹ רשות? בית שמאי אומרים: מבעוד יום, ובית הלל אומרים: משחשיכה.

[סט:]

הגמרא מבארת מהו שורש המחלוקת בין בית הלל ובית שמאי:

הכא בהא קמיפלגי; דבית שמאי סברי: ביטול רשות מיקנא רשותא הוא, ומיקנא רשותא בשבת - אסור. ובית הלל סברי: אסתלוקי רשותא בעלמא הוא, ואסתלוקי רשותא בשבת שפיר דמי.

[עא.]

בית שמאי ובית הלל נחלקו בשאלה עד מתי² ניתן לבטל רשות - האם רק בערב שבת, או שמא גם במהלך השבת עצמה. בגמרא מבואר ששורש המחלוקת הוא מהו גדר דין ביטול. לפי בית שמאי ביטול רשות הוא בעצם הקנאת רשות, וקניין בשבת אסור. בית הלל לעומת זאת חולקים וסוברים שביטול רשות הוא סילוק מהרשות, וסילוק מותר בשבת.

אך נראה שלמרות החילוק הברור שעושה הגמרא בין סילוק לקניין, ניתן למצוא הדים לכך שגדר הביטול הוא קניין גם בעמדת בית הלל. רבנו יהונתן על המשנה מסביר את עמדת בית הלל כך:

דלא ילפינן בטול מעירוב, דהתם הוי ביה מעשה ומשום הכי אסור לעשותו תחילה בשבת, אבל בטול דאמירה בעלמא הוא מה לי מבעוד יום מה לי משחשכה, ובהא לא אמרינן כיון שנאסר למקצת שבת אסור לכל השבת, דהכי תניא בברייתא: 'חוץ מן המבטל רשות'.

[רבנו יהונתן על הר"ף כא: ד"ה וב"ה]

לדברי רבנו יהונתן ההבדל המרכזי בין קניין האסור ובין ביטול רשות הוא בכך שביטול הרשות הוא בדיבור בלבד ולא מתלווה אליו מעשה כמו קניין. במקום אחר רבנו יהונתן משתמש בלשון קניין ביחס לדין ביטול:

ואם ביטל את רשות חצרו להם שאומר כל רשותי קנויה לכם או מבוטלת לכם תכף נקנה להם חלק שיש לו בחצר.

[רבנו יהונתן על הר"ף ז. ד"ה וכן]

מהתבוננות בשני המקורות הללו בדברי רבנו יהונתן עולה שלדבריו מבחינת פעולת הביטול אין מחלוקת בין בית הלל ובית שמאי. בית הלל ובית שמאי מסכימים שביטול רשות מקנה לשאר בני החצר את רשות על ידי קניין. השאלה היא כיצד יש להתייחס לתוצאת קניין ללא מעשה קניין. לפי בית הלל, רק קניין שמלווה במעשה נאסר בשבת, ואילו לפי בית שמאי גם קניין בדיבור בלבד אסור בשבת³.

¹ בנוסח המשנה שלפנינו אנו לא מוצאים את המונח "ביטול רשות", אך בגמרא מבואר שלמושג הזה התכוונה המשנה באומרה "נותנין רשות". הביטוי ביטול רשות מופיע כבר בתוספתא [ה יא].

² מלשון המשנה נראה שמחלוקת התנאים היא בשאלה מתי ניתן לבטל, אלא שבגמרא הובן באופן פשוט שהכוונה היא עד מתי רשאים לבטל. ועיין בירושלמי [ו ד] כתב יד ליידין ממנו עולה שהבין את פירוש הביטוי "מאימתי" כפשוטו ולא כבבלי. לדיון מורחב בעניין עיין משנת ארץ ישראל עמודים 194-195.

³ גם רש"י בכמה מקומות [סט: ד"ה וכי הדר, ע. ד"ה לא צריכא] התייחס לדין ביטול רשות בלשון קניין. אלא שלא ברור די הצורך מהי מחלוקת בית הלל ובית שמאי לשיטתו.

לעומת זאת, מדברי הרמב"ן עולה תמונה שונה בתכלית בנוגע לעמדת בית הלל. הרמב"ן מתייחס לעמדת רבנו תם לפיה ביטול חמץ הוא למעשה הפקר:

וקשה, אם כן למה הזכירו כמה פעמים בכל מסכתא זו לשון ביטול, מי סני הפקר ששנו חכמים בכל מקום, ולא מישתמיט תנא למימר בחמץ הפקר ולא למימר ביטול במקום הפקר בשום מקום בעולם, וכן לענין עבודה זרה ששינו נכרי מבטל כו' ע"ז שלו ושל חבירו, אינו הפקר שאינו מפקיר דבר שאינו שלו, ועוד דפחס או שקטע ראש חוטמה בטלה, ואין כאן הפקר כלל. וכן נמי ביטול רשות שהזכירו לענין עירוב אינו מפקיר ביתו שישבו בו אחרים, אלא שהוא עוקר דעתו מלדור עם השותפין ביומו כדי שיהו הם כמי שדרים לבדם.

[פסחים ד: ד"ה ענין ביטול]

הרמב"ן לא מוכן לקבל את עמדת רבנו תם בנוגע לפירוש מושג ביטול חמץ, ולכן הוא בוחר לפרש את המושג כפשוטו. הרמב"ן מוצא חיזוק לטענתו בכך שמושג הביטול הוא רחב יותר וקיים אף בעירובין ובעבודה זרה, אשר במקומות אלו לדעתו פרשנותו של רבנו תם בהכרח אינה סבירה. נראה שהרמב"ן חולק על עמדת רבנו יהונתן בנוגע לגדר דין ביטול רשות בתרת:

- א. מבחינת המעשה - לא מדובר בפעולה משפטית, אלא עמדה נפשית של האדם ביחס לרשותו.
- ב. מבחינת התוצאה - מדובר בפעולה חד צדדית מבחינת אופייה. האדם לא מקנה את מקומו לשאר בני החצר אלא עוקר את דעתו מלדור עם השותפים.⁴

על גדרו של דין הביטול בכלל, וביאורו של הרמב"ן בפרט, ניתן להעמיק מתוך הגבלותיו של שמואל לדין ביטול המופיעות בגמרא⁵:

דאמר שמואל: כל מקום שאוסרין ומערבין - מבטלין. מערבין ואין אוסרין, אוסרין ואין מערבין - אין מבטלין.

[סו.]

מדברי שמואל עולה שדין הביטול תלוי בכך שהמקום מוגדר כמקום בו 'אוסרין ומערבין'. נפתח בעיסוק בביאור החלק הראשון של ההגבלה של שמואל, מהי משמעות הדרישה לכך שהמקום יהיה מקום בו 'אוסרין'. בהמשך הגמרא מפרטת את החלק הזה בכלל של שמואל:

אמר שמואל: אין ביטול רשות מחצר לחצר, ואין ביטול רשות בחורבה.

[סו:]

הריטב"א ביאר את ההיגיון בהגבלתו של שמואל:

פירוש, דסבירא ליה דלא תקון רבנן ביטול אלא בחצר דשכיחי בה דירין, דאקילו רבנן התם משום דהוי עיקר תשמישיהו התם ולהיות להם הרווחה לצורך תשמישי שבת.

[ריטב"א סו: ד"ה אין]

הריטב"א סובר שלדברי שמואל אפשרות הביטול קיימת רק במצב בו יש צורך משמעותי בטלטול. כאשר אחד מבני החצר שכח לתת את עירובו, כל בני החצר אסורים להוציא את חפציהם מהבתים לחצר. צורך כזה משמעותי מספיק בכדי שחכמים יתקנו את האפשרות לבטל את רשות מי ששכח לערב, ובכך להתיר את הטלטול לחצר. לעומת זאת, במקרה בו הצורך בטלטול אינו מספיק משמעותי, בהוצאה מהבית לחורבה או מחצר אחת לחצר השנייה, חכמים לא אפשרו ליישם את דין

⁴ עיין במגן אבות למאירי [עניין יח], שהשיב על השגותיו של הרמב"ן, וביאר את עניין ביטול רשות כך: "וכן ביטול רשות עשאו מדרס לכל בני החצר (עירובין ס"ג ב) וכמי שאין מיוחד לו, וזו גדולה מהפקר שבכאן מבטלו מהיות כח ורשות לאלו ולא לזולתו אלא כעפר שהוא מדרס לכל, ואינו מיוחד לאדם אחר ואף שום אדם אין לו בה הנאת הגוף מיוחדת, ובטול זה הוא אצלי כעין תבן ובטלו, עפר ובטלו, כלומר שמתאש ממנו שלא יתן לב עליו ליטלו משם, ואף זה עושה עצמו מתיאש ממנו עד שאין דעתו עליו אלא כדבר שאינו שלו ולא משום אדם".

⁵ כלליו של שמואל נידונים באריכות בסוגיית הגמרא, בדברים הבאים ננסה להעלות נקודות עקרוניות בודדות בנוגע לדין ביטול רשות.

ביטול בכדי לאפשר את הטלטול. דברי הריטב"א מחדדים את היחס בין דין הביטול ובין העירוב – הביטול הוא חלופה 'דיעבדית' לעירוב.⁶

נראה שבאופן דומה ניתן להסביר את ההיגיון בחלק השני בכלל של שמואל. גם הכלל לפיו 'אין מבטלין אלא אם כן מערבין' קשור באופן הדוק ליחס ה'דיעבדי' שיש לשוות לביטול ביחס לעירוב. כך הסביר ערוך השולחן את דברי שמואל:

אין ביטול מועיל אלא במקום שהיה עירוב מועיל מבעוד יום, אבל במקום שמבעוד יום לא היו יכולין לערב לא יוכלו אח"כ לבטל בשבת... שלא נתקן הביטול אלא כתיקון לעירוב, וכשאינן עיקר העירוב לא שייך לתקנו בביטול.

[ערוך השולחן שפא, י]

חז"ל בחרו להגביל את דין ביטול הרשות רק למצבים בהם ניתן היה לערב את החצר, ובכך הם מבהירים את היחס הראוי בין שני ה'פתרונות' הללו לאיסור הטלטול. כאשר ההיתר המרכזי לאיסור הטלטול לא ניתן למימוש, אין מקום ליישם את ההיתר המשני.⁷

לפי האמור עד כה, המשותף לשתי הגבלותיו של שמואל הוא הרעיון לפיו יש ליישם את דין הביטול כהיתר 'דיעבדי' לאיסור הטלטול. אמנם, נראה שניתן להבין שההגבלות ששמואל ניסח בנוגע לדין הביטול נוגעות לאופן בו פועל מנגנון דין ביטול.

הראשונים [תוספות סד. ד"ה אם כן] נחלקו בדין ביטול רשות מבית לבית. תוספות רבנו פרץ ביאר את דעת הסוברים שאין לבטל מבית לבית:

אומר ר"ת דאין ביטול רשות מבית לבית, משום דחלוקות תשמישתייהו זו מזו ובעל הבית זה מסולק לגמרי מבית חברו, ואפילו לר' יוחנן דאמר יש ביטול רשות מחצר לחצר, מכל מקום מבית לבית חלוקה תשמישתייהו טפי.

[תוספות רבנו פרץ סח: ד"ה רב אשי]

מדברי רבנו פרץ עולה שיסוד ההגבלה לבטל מחצר לחצר נובע מהעובדה שאלו שני מקומות נפרדים.⁸ מה ההיגיון בדרישה הזו? מדוע כדי לממש את דין הביטול המקומות צריכים להיות מחוברים?

ייתכן שהדרישה הזו קשורה לדברי הרמב"ן שעסקנו בהם בפתח הדברים. הרמב"ן כאמור סובר שהביטול באופיו דומה להסתלקות חד צדדית ולא לנתינה או הקנאה. אלא שמכמה סוגיות בגמרא נראה שלא די בכך שאדם יסתלק מרשותו כדי שיותר איסור הטלטול, אלא יש צורך ששאר בני החצר יזכו ברשותו.⁹

לאור הקושי הנזכר בדברי הרמב"ן, ניתן להבין את הצורך בדרישת שמואל כפי שביאר אותה רבנו פרץ. כאשר הרשויות נפרדות זו מזו, הביטול לא מועיל כדי להפוך אותם לרשות אחת ולהתיר את הטלטול. ברם, כאשר הרשויות מחוברות, כפי שקורה בחצר המשותפת, ניתן להבין שהסתלקותו של אחד הדיירים מרשותו גוררת את זכיית שאר הדיירים בה.

⁶ ניתן למצוא לכך ביסוס בדברי הגמרא [ע]. הגמרא שם עוסקת בביאור מצבים שונים בהם ניתן לקיים דין ביטול. ביחס לאחד המצבים מסבירה הגמרא את החידוש בקיום דין ביטול: "מהו דתימא: הני מילי - היכא דמקצתן עירבו ומקצתן לא עירבו, אבל היכא דכולן לא עירבו - ליקנסניהו כדי שלא תשתכח תורת עירוב - קא משמע לך". בגמרא מבואר שהייתה ה"א שדין ביטול יתקיים רק במצב בו חלק מאנשי החצר עירבו. אך כאשר כל בני החצר לא עירבו, לא ניתן יהיה לבטל רשות. אמנם הגמרא דוחה את האפשרות הזו ומעלה אותה כה"א בלבד, אך לכאורה אין כאן ביטול של משמעות הדברים – עיקר היתר הטלטול הוא בחצר, ולכתחילה לא ראוי להסתמך על הביטול בלבד.

⁷ את העדפת העירוב על פני הביטול ניתן לבאר בשני אופנים: א. כחשש מכך שהיתר על ידי דיבור ללא מעשה יוביל בסופו של דבר לטלטול גם ללא הביטול. ב. לעירוב קיימות משמעויות נוספות מלבד היתר הטלטול, כפי שנאמר בירושלמי [ג ב] ש"מערבין בחצרות מפני דרכי שלום".

⁸ וכך גם עשויה להתבאר הצריכותא המופיעה בגמרא [סו]: ביחס לביטול מחצר לחצר: "וצריכא, דאי אשמעינן מחצר לחצר - בהא קאמר שמואל, משום דהא תשמישתא לחוד והא תשמישתא לחוד". אמנם, לפי דברי רבנו פרץ נצטרך לומר שדין חרובה הוא הגבלה נוספת ונפרדת לדינו של שמואל, שאינה קשורה להפרדה בין הרשויות אלא לצורך בהיתר ובדומה לדברי הריטב"א, ואכמ"ל.

⁹ כך ניתן ללמוד כבר מדברי המשנה [טו]: שנקטה בלשון 'נתינה'. כמו כן, מסוגיה אחרת [כו: ע] עולה שהמבטל צריך לתת את רשותו לשאר בני החצר.

על פי ההסבר הזה בהגבלתו של שמואל, ניתן להבין שגם החלק השני של הכלל נוגע לאופן מנגנון דין ביטול. ייתכן שכוונת ערוך השולחן בדברים שציטטנו לעיל היא, שהקשר בין העירוב והביטול אינו קשר מלאכותי שמטרתו לבכר את מעמד העירוב על פני הביטול. ניתן לומר שהביטול מבחינה עקרונית הוא תיקון לעירוב, ולכן הוא יכול להתקיים רק במקום בו קיימת תשתית מתאימה לקיום עירוב.

לסיים נציין לדברי ר' יוחנן החולק על שמואל:

רבי יוחנן אמר: יש ביטול רשות מחצר לחצר, ויש ביטול רשות בחורבה.

[סו:]

מדברי הגמרא עולה שר' יוחנן חולק על הכלל לפיו רק במקום בו 'אוסרין' ניתן לבטל. לשיטתו בכדי לאפשר את הביטול אין צורך בלעדי שהמקום יוגדר כמקום בו 'אוסרין'. למסקנת הגמרא [סו:] נראה שר' יוחנן מסתפק בקיום של אחד משתי הדרישות שציין שמואל – או 'אוסרין' או 'מערבין'¹⁰.

את שיטת ר' יוחנן ניתן לבאר על פי האפשרויות בגדרי דין ביטול שהצגנו בתחילת הדברים. כאמור לעיל, ישנן שתי גישות עקרוניות בנוגע למנגנון דין ביטול. אפשרות אחת שביטול הוא למעשה קניין ללא מעשה, ואפשרות נוספת היא שביטול הוא סוג של הפקר והסתלקות. כדי להבין את האפשרות הזו בשיטת ר' יוחנן נציע ששני המסלולים קיימים בדין ביטול, ולכל מסלול נדרשת תשתית שונה. לכן, אם מדובר במקום בו ישנה תשתית ליישם את דין עירוב, אפשר לראות את הביטול כתחליף לעירוב, וממילא הוא יעבוד במסלול הקנייני. במקרה הנוכחי, ובניגוד למה שטענו לעיל, אין דרישה לערבוב רשויות כיוון שהביטול פועל מדין קניין ולא מדין הפקר. ר' יוחנן סובר שגם במצב בו יש 'אוסרין', אבל לא ניתן היה לערב, ניתן לבטל. במצב של 'אוסרין' יש ערבוב רשויות, התשתית ליישם את ביטול מדין הפקר קיימת, ולכן ר' יוחנן מורה שניתן לבטל. ר' יוחנן לא רואה כל פגם בעובדה שלא ניתן לערב כיוון שזו שייכת לרובד הקנייני בביטול. ר' יוחנן סובר שקיימים שני דינים בביטול, וכל אחד מהם מתקיים בהתאם לתשתיות השונות הקיימות ברשות.

לסיכום: את השיעור פתחנו בביאור גדר דין ביטול רשות. ראינו שהגמרא תלתה את מחלוקת בית הלל ובית שמאי בשאלה הזו – לפי בית הלל ביטול הוא סילוק ואילו לפי בית שמאי ביטול הוא קניין ולכן הוא אסור בשבת. מדברי רבנו יהונתן נראה שגם לפי בית הלל, בביטול קיים מימד קנייני. בניגוד לשיטת רבנו יהונתן, מדברי הרמב"ן עולה שמדובר בעקירת דעתו של האדם מלגור בביתו.

לאחר מכן עסקנו בהגבלותיו של שמואל לדין הביטול. הצענו שקיימות שתי דרכים עקרוניות להבין את משמעות הגבלותיו של שמואל את דין הביטול. אפשרות אחת, שמטרת ההגבלות היא להבהיר שדין הביטול הוא החלופה ה'דיעבדית' לעירוב. האפשרות השנייה הייתה, שההגבלות נובעות מהגדרותיו היסודיות של דין ביטול, ומהאופן בו הוא פועל. בחלק האחרון עמדנו על עמדת ר' יוחנן החולק על שמואל, והצענו שר' יוחנן לא דורש את שתי ההגבלות יחד, כיוון שלשיטתו קיימים שני מסלולים בדין הביטול: מסלול אחד פועל באופן הקנייני וזאת בדומה לעירוב, ומסלול שני פועל כהסתלקות.

בשיעור הבא נעסוק בעז"ה באיסור הטלטול לדר עם הנכרי בחצר.

להערות ולתגובות: איציק וולטרס

¹⁰ כך נראה מדברי רש"י [סו. ד"ה כי] בביאור דברי הגמרא [סו:]. אמנם, מפסיקת הרמב"ם [עירובין פ"ב ה"ז, שם הי"ג] נראה שלפי ר' יוחנן אין משמעות לדרישה ל'אוסרין', ולעומת זאת הדרישה ל'מערבין' הכרחית למימוש הביטול.

Itzikw7@gmail.com